

UNIVERSITATEA “PETRU MAIOR”, TÂRGU-MUREȘ
FACULTATEA DE ȘTIINȚE ȘI LITERE

**Protest și literatură
în opera Monicăi Lovinescu
și a lui Virgil Ierunca**

-REZUMAT-

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. Iulian BOLDEA

DOCTORAND:

Dumitru-Mircea BUDA

TÂRGU-MUREȘ

2010

SUMAR

PRELIMINARII.....	6
PARTEA I - EXIL, IDENTITATE ȘI OBSESIE	17
<i>A. Noțiuni de ansamblu</i>	17
1. Exilul: schița unui istoric	17
1.1. De la o veche narațiune la tragediile clasice	20
2. Arta și exilul. Sensuri și implicații	22
2.1. Dificilul exil al scriiturii	22
2.2. Exil și nostalgie. Două exiluri rusești.....	24
3. Aspecte ale exilului scriiturii în Europa secolului XX	27
3.1. Particularități și primejdii ale scriiturii estetice	27
3.2. O regiune trans-națională. Europa Central-Estică	29
4. „Interiorul” exilului și disidențele în Europa secolului XX	32
5. Tentația întoarcerii. Exiluri în oglindă	35
<i>B. „Competiția” europeană a exilului</i>	38
1. Tradiția pariziană.....	38
2. Exilul între filosofie și poetică	41
3. Exilul literar românesc postbelic, accente și nuanțări	47
<i>C. Canonul literar ca spațiu al identității</i>	54
1. Despre estetic în substanța postmodernismului	58
2. Canonul ca „insulă a coerenței”. O plimbare prin „grădina interioară”	60
<i>D. De la obsesiile recurente spre miturile personale</i>	66
<i>INTERMEZZO – Plecând de la o nuvelă</i>	73

PARTEA A II-A

CAPITOLUL I.

DE LA PROTESTUL LITERATURII LA LITERATURA PROTESTULUI	86
1. Bătaia lungă a <i>Undelor scurte</i> . Câteva aspecte ale receptării	86
1.1 Negocierea complementarității	86
1.2 Maniheismul imperturbabil	92
1.3 Un <i>misreading</i> aplicat	95
1.4 Subiectivitatea credibilă	101
2. Configurarea canonului (Monica Lovinescu, <i>Unde scurte I-IV</i>)	104
2.1 Divanul Est-Eticii	104
2.3 De la critică la obsesie. Semne și recurențe	107
2.4 Explorări în totalitarism. Fascinația distopiei	110
2.5 Popasuri estetice	113
2.6 Tensiuni ridicate. Lupte de uzură	115
2.7 Decepție. Consolidarea obsesiei. Rețele obsesive și mit personal	120
2.8. Inserturi polemice. Alte forme obsesive. Înapoi la mit	123
2.9 Insuficiențe etice. Acutizarea protestului	127
3. Canonul în competiție (Monica Lovinescu, <i>Unde scurte V-VI</i> , Virgil Ierunca, <i>Românește, Subiect și Predicat, Dimpotrivă</i>)	131
3.1 Concurența identităților. Coincidența genurilor. Reprezentări ale lumii și discursuri ...	131
3.2 Cronica în vremea revoluției	145
3.3 Proteste și disidenți. Câteva ipoteze identitare pe final	147
3.4 Decepție și criză identitară	153
3.5 Identitate și autoritate. Modele de autoritate în exil și în țară	156
3.6 Digresiuni despre închiderea Radio-ului	159
4. Canonul din oglindă. (Aspecte ale eseisticii lui V. Ierunca)	162

CAPITOLUL II.

LITERATURĂ ȘI IDENTITATE ÎN VREMEA SCHIMBĂRII (<i>Unde scurte VI</i>)	168
1. Din nou, literatura. Cronici sub lupă	168
1.1 Metafora obsedantă a exilului	168
2. Caragiale în exercițiul autorefecției	182
3. Elogiul nostalgiei	191
4. Etica Fratelui Alexandru. Alte refulări ale mitului personal	200
5. Două explorări în Infern	203
6. Paroxismul decepției	214
7. Semnele speranței și o imagine-rapel	228

CAPITOLUL III.

PROTEST ȘI AUTOFICȚIUNE.....	232
1. Mirajul confesiunii directe	232
1.1. <i>Jurnalele</i> în paradigmele receptării și ale genului	232
1.2. Metamorfoze ale protestului și ale crizei identitare	246
1.3. Jurnalul de exil (Virgil Ierunca, <i>Trecut-au anii...</i>).....	259
2. Promisiunile autoficțiunii. Elegii la Vavilon	264
2.1. Vavilonul receptării - conflictul interpretărilor	264
2.2. Soluția modestei readecvări	285

CAPITOLUL IV.

PROXIMITĂȚI ȘI METAMORFOZE	288
1. Autoficțiune și distopie. Romanul adolescenței neînțelese (<i>Cuvântul din cuvinte</i>)	288
2. Virgil Ierunca în Infern (<i>Fenomenul Pitești</i>)	294
3. Cartea demonilor (Doina Jela, <i>O sută de zile cu Monica Lovinescu</i>).....	296
4. Pactul cu politica (<i>Diagonalele</i>).....	300
ÎN LOC DE CONCLUZII	303
BIBLIOGRAFIE	334

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Am pornit, în analiza noastră, de la constatarea unui paradox al receptării operei Monicăi Lovinescu și a celei a lui Virgil Ierunca: pe măsură ce cărțile lor au fost restituite editorial în România, entuziasmul și anvergura receptării au părut să dea semne de descreștere, indicând o rutinare într-un conformism comod, cu anumite diagnostice pre-stabilite: predominanță a eticului, canon etic, instanță morală, valoare documentară – acestea fiind doar câteva din seria de stereotipii prin care critica literară a ajuns să-i citească. Mai ales după 2000, apar tot mai puține studii de profunzime asupra celor doi scriitori, aceștia fiind însă consemnați în orice dezbateră legată de exil sau comunism și anticomunism în literatura postbelică și integrați generos în dicționare și antologii.

Am avansat ipoteza unei insuficiente normalizări a orizontului de receptare a operelor lor, pe fondul unor reticențe generale legate de exil provenite din evaluările abuzive, lipsite de echilibru, ale acestui fenomen literar în primii ani de tranziție. O serie de prejudecăți privind insuficienta reprezentativitate și relevanță pentru literatura contemporană a canonului literar construit de Monica Lovinescu și Virgil Ierunca funcționează, fără îndoială, încă, în conștiința culturală românească. Pe același fond de frustrări, inhibiții și complexe față de exilul reîntors după 1990 pe poziții vindicative și critice.

E motivul pentru care ne-am propus o dedramatizare a receptării exilului, realizabilă în primul rând prin tratarea exilului ca un fenomen global la nivel european, cu o istoricitate și logică aparte. Am încercat să compensăm prin această generalizare senzația unei concentrări abuzive pe propriul nostru exil, ajuns chiar în pragul mistificării și care, suprasolicitat, a produs fără îndoială decepție după 90 prin retorica sa vehement-protestatară. Urmărind valurile de emigrație pe care istoria continentului european le-a înregistrat, am încercat să sugerăm o normalizare a modului naționalo-centric în care concepem exilul.

Într-o schiță de istorie a conceptului de exil, pornind de la rezonanța semantică a termenului, am distins o anumită tipologie a exilului european, urmărind locațiile predilecte și specificitățile epocilor premoderne în performarea și interpretarea expatrierii. Datelor istorice le-am adăugat corolarul reprezentărilor literare, urmărind câteva aspecte esențiale ale istoriei culturale a temei – din Antichitate și până în secolul XX. De la vechile narațiuni reținând esența neoplatonică a exilului în lume, trecând prin tragediile clasicilor francezi, poate fi urmărită o modulație semantică ce anunță acutizarea sensurilor exilului pe finalul secolului XIX și în secolul XX. Legat de definirea națiunilor și de căderea marilor imperii europene, exilul codifică, în semiologia lui, implicațiile marilor conflicte politice din care se nasc cele două mari conflagrații mondiale ale secolului. Instaurarea a două totalitarisme succesive, cel fascist și cel comunist, provoacă două exiluri corespunzătoare în spațiu european, a căror anatomie am decis să o studiem, la sugestia lui John Neubauer, în complementaritate, prin reflectare reciprocă.

Urmărind semantica exilului și orginile sale, am aderat la o distincție asupra *nostalgiei*, starea fundamentală a exilatului înstrăinat de patria-maternă, efectuată de Svetlana Boym, prin descompunerea și mutarea accentului semantic pe una din cele două vocabule ce formează termenul grecesc. Astfel, prima nostalgie ar pune accent pe *nostos*, subliniind întoarcerea la spațiul mitic, undeva pe insula utopiei, acolo unde „marea patrie” trebuie reclădită. E un tip reconstructiv de nostalgie, unul colectiv. A doua nostalgie pune accentul pe *algia* și nu pretinde să reconstruiască locul mitic numit patrie. E o nostalgie „*îndrăgostită de distanță, nu atât de referentul însuși.*”

Această a doua nostalgie e ironică, fragmentară și singulară. Dacă nostalgia utopică vede exilul, în toate sensurile literale și metaforice, ca pe o cădere certă din privilegiile grației, care trebuie corectată, nostalgia ironică acceptă (dacă nu și simpatizează) paradoxul exilului și al ex-patrierii. Înstrăinarea, atât ca funcție poetică cât și ca mod de existență, e parte a unei nostalgii ironice

Pentru a putea hașura contururile unui fenomen Est-european al exilului în secolul XX, am apelat la conceptul de Europa Central-Estică, în linia studiilor lui

Marcel Cornis-Pope și John Neubauer. Urmărit la nivelul acesteia, exilul trece printr-o schimbare de paradigmă, odată cu prăbușirea Austro-Ungariei, în debutul primului război mondial, când Ungaria își pierde două treimi din teritoriul pe care îl avea și un număr de state – Polonia, Cehoslovacia, România Mare, Regatul Serbiei, Croația și Slovenia – reînfloresc. Această nouă constelație și retragerea granițelor au generat un fenomen european fără precedent: milioane de refugiați, ca și persoane extrădate și deportate, pentru a crea populații naționale omogene. Al doilea război mondial generează însă criza umanitară de cele mai mari proporții: la sfârșitul lui, arată Neubauer, milioane de prizonieri eliberați din lagărele de concentrare, refugiați și expatriați din părțile estice ale Europei rătăceau în tabere de refugiați, în vreme ce aliații occidentali au izbutit să-și repatrieze mai mult de cincisprezece din cele șapte milioane de expatriați până în septembrie 1945, situația s-a înrăutățit în partea de Est, datorită redesenării granițelor care a dus la expulzarea voluntară a celor deveniți nedorți în propria patrie. După care a urmat dictatura roșie a comunismului, din care exilul a înregistrat din nou afluente considerabile. De acum, problema exilului devine aceea a migrației de la dictatură la democrație, deci, în geopolitica nouă a continentului, de la Est la Vest.

Oricum, problema majoră a scriitorilor în exil rămâne receptarea de către publicul de limbă maternă. După cum observă Neubauer, „*cărțile scrise în limbile lor native erau aproape imposibil de introdus, înapoi, în spațiul lor lingvistic – practica introducerii ilicite de cărți din exil a fost totuși posibil, începând din 1960, mai ales în Polonia și, în grad mai redus, în Cehoslovacia*”¹ sau, am adăuga, în România.

Extrem de importantă ni se pare și discuția despre istoricul conceptului de *exil interior*, urmărind originile germane ale acestuia, care conțin, germinal, principalele argumente ale polemicilor generate în anii și în contextele viitoare în statele europene din sfera de influență rusă. Urmărindu-i istoria, observăm cum conceptul se schimbă semnificativ în timpul războiului și după acesta. Spre dezamăgirea lui Thomas Mann, mulți scriitori germani rămași în patria de origine încep să glorifice imigrația interioară.

---

¹ John Neubauer, *op. cit.*, p. 17

În expresia lui Frank Thiess, imigrația interioară reprezenta o comunitate de intelectuali rămași loiali Germaniei dar care nu o abandonaseră și preferau retragerea în interioritatea observației exterioare, de la adăpostul unui exil geografic. Se înțelege, aceasta nu însemna că ei nu împărtășeau suferința țării lor, cu toată sinceritatea.

Un caz celebru e acela al lui Gottfried Benn, poet de mare influență, care făcea afirmația tulburătoare conform căreia a deveni ofițer al Wehrmacht-ului era o „formă aristocratică de emigrație”. E și motivul pentru care Thomas Mann ajunge la vehementa lui denigrare a „exilului interior” și la negarea existenței reale a acestuia. Poziție pe care proza parabolică a scriitorului german o va încifra, de altfel, în cele mai faimoase romane ale acestuia.

Or, devine legitimă inițiativa unui studiu în complementaritate al exilurilor provenite din fostul spațiu de dominație al nazismului și respectiv din regimurile comuniste. Relația dintre primul val de imigranți – proveniți din nazism și al doilea – anti-comuniștii - nu urmează pur și simplu direcția cronologiei, ci arată cum fenomenul ulterior a fost condiționat, în fond, de primul.

Cortina de Fier declanșează ceea ce am numit o adevărată competiție a exilului anticomunist în Europa de Est. Alături de primii români care izbutesc evadări la limită - Miron Butariu (1947) și Constantin Virgil Gheorghiu (1948) – amândoi stabiliți la Paris, și de Gherasim Luca, în 1952, se desfășoară și exilul ceh, cuprinzând nume ca Ivan Blatny, ajuns în Anglia într-o delegație de scriitori cehoslovaci și cerând azil politic, poetul și traducătorul ceh Jan Cep care trece și el aventuros granița în Bavaria și se mută la Paris, sau slovacul Imrich Kruzliak care e închis pentru un an înainte de a reuși să se refugieze în Austria, în 1949.

Încercând să trasăm graficul unei funcții filosofice și poetice a exilului european, am descoperit, într-un subcapitol al părții introductive a lucrării, natura metafizică a expatrierii, înțeleasă drept tragedie a dezechilibrului, în care exilatul e, în cuvintele lui Sorin Alexandrescu, „*un om fără chip, dar cu mască (sudicul, esticul, asiaticul, africanul), fără nume de familie, sau cu unul imposibil de pronunțat*”² Totodată, pentru

---

² Sorin Alexandrescu, *Invizibilitatea emigrantului*, în *Exilul. Secolul 20.*, p.218

scriitori ca Vintilă Horea, exilul presupune și tentația unui tărâm și a unui timp primordial, aflată sub spectrul interdicției și obligând la tentativa de a aboli timpul istoric, alienant. La polul opus, există scriitori pentru care problematica adaptării în patria de adopție e net dedramatizată, aceștia reușind cu succes să își scrie operele în cultura și chiar limba ce nouă.

Soluția postmodernă la criza exilului pare a fi explorarea propriei identități a acestuia și înțelegere autentică a propriei drame, într-un registru „vesel”, dedramatizat, care poate satisface un *Weltanschauung* al imponderabilității, al fluidității timpului, mutând practic existența din geografia și istoria realității într-o virtualitate a textelor. E unicul mod al exilului pe care postmodernitatea îl agreează, pentru că el e, în fond, croit în acord cu relativizările și *slăbirile* fundamentelor *tari* ale lumii pe care aceasta se întemeiază.

Am creionat și un al doilea val de emigranți, cei sosiți în Occident în urma tezelor din iulie, mult mai puțin determinați de complexe culturale și realizând, în expresia lui Norman Manea, racordarea la „vârsta de aur a lumii”.

În fine, un al treilea val de exilați e cel al post-istoricilor, stabiliți în Occident fie în ultimii ani ai deceniului 8, fie după revoluție, pentru care exilul reprezintă mai întâi o șansă de a se afirma în culturi ce permit diseminare largă, beneficiind de serviciul unor limbi de circulație internațională – în care de altfel scriu cu naturalețe, depășind și complexul mai vechi al dependenței sensibilității și creativității literare de limbă. Scriitori ca Al. Papilian sau Herta Muller și, mai recent, Andrei Codrescu sau Bogdan Suceavă, transformă exilul într-un atu și exploatează potențialitatea de sens a acestei condiții identitare ambigue. Discuția despre exilul literar românesc a încercat să releve și dimensiunea polemică, conflictuală, a regăsirii acestuia de către literatura română din țară după 90. Am pus negațiile vehemente și atât de deranjante la momentul respectiv ale lui Paul Goma sau Ioan Petru Culianu în oglindă cu acelea ale lui Witold Gombrowicz vorbind despre „*simțământul slăbit al valorii proprii*” al polonezilor, punând la zid autosuficiența celor care „*glorifică poporul pentru că noi l-am dat pe Chopin, pentru că avem pe Crue-Sklodowska și Wawelul, precum pe Slowacki și pe*

Mickiewicz”, observând că exilul literar nu poate fi separat de retorica lui protestatară și negaționistă. Iar aceasta nu doar în cazul literaturii române, ci începând de la originile disputei privind legitimitățile exilelor europene.

O abordare a conceptului de canon literar, relevant pentru tipul de construcție culturală din exil al soților Ierunca, a luat în discuție perspectiva lui Virgil Nemoianu din recenta sa *Postmodernism & Cultural Identities. Conflicts and Coexistence*. Am plecat de la constatarea că aspectul particular și, implicit, îndelung dezbătut, al canonului Lovinescu-Ierunca, e acela că, deși operează cu esteticul literaturii, valorizând așadar calitatea literară a operelor, acesta e construit cu un scop militant, combativ, fiind menit războiului politic cu regimul comunist. E un canon al literaturii române postbelice care trebuie să ofere operelor durabilitate și protecție în fața falsificărilor și manipulărilor ideologice ale sistemului comunist, alcătuindu-se ca un edificiu impenetrabil în care valorile autentice să poată rezista, necorupte, pentru a fi așezate în ierarhiile post-totalitare. O altă particularitate o reprezintă exterioritatea acestui canon, construit din afara culturii române, la adăpost deci de presiunile cenzurii, permițându-și atu-urile viziunii de ansamblu dar lipsindu-i, fatalmente, contactul direct, la cald, cu fenomenul literar intern. E un canon țesut din percepția unei literaturi ca un puzzle de texte recepționate la distanță – prin corespondență, prin paginile revistelor, prin mesageri secreți, cărora li se adaugă corolarul unui impresionant sistem de zvonerii și vești, de informații orale ce sunt mereu reverificate și a căror interpretare e artă de intuiție și fler. Rezultă că nu putem vorbi despre un canon obiectiv, nici despre unul absolut infailibil, care să poată fi proclamat drept oficial și indiscutabil. Mai degrabă, canonul Lovinescu-Ierunca e, ca întreaga operă de reflecție și analiză a epocii postbelice a celor doi, o versiune subiectivă, o istorie alternativă ce trebuie mereu menținută în complementaritate cu celelalte pe care cultura română le are la dispoziție.

Conceptul de canon ca *insulă a stabilității*, așa cum îl definește Virgil Nemoianu, ni se pare că exprimă cel mai fidel sensul pe care Monica Lovinescu și Virgil Ierunca îl atribuie acestuia. Canonul e, pentru cei doi scriitori, o asemenea grădină secretă, o fortăreață în care identitatea poate supraviețui unei lumi

destructurante, având alternativa coerenței și a rezistenței. El nu reprezintă doar un edificiu cultural antitotalitar, ci și o soluție de supraviețuire a identității – subiective, ca și a aceleia a culturii naționale – în avalanșa browniană a postmodernității.

Am efectuat de asemenea o incursiune teoretică în metoda psihocritică a revelării miturilor personale ale scriitorilor propusă de Charles Mauron în a sa *De la metaforele obsedante la mitul personal*. O simplă lectură aleatorie a unor fragmente din cronicile literare ale Monicăi Lovinescu sau din memorialistica ei are toate șansele să remarce coincidența de fond a unor pasaje reflexive sau a unor automatisme de gândire, dar mai ales recurența aproape identică a unor imagini sau amintiri obsesive. Detaliul biografic al traumelor ar indica cât se poate de explicit, în cazul autoarei, aplicabilitatea unei metode psihanalitice.

Cum lectura de tip psihanalitic ar fi însă nesatisfăcătoare pentru analiza operei celor doi scriitori, rezumându-se la un studiu fatalmente generalizant, nespecific și ignorând textele, am optat pentru psihocritică, așa cum o înțelege Charles Mauron, ca o disciplină de frontieră, situată între critica tematică și psihanaliză, sondând dedesubtul rețelei de asociații a scriiturii. Desigur, adoptarea ei impune și unele precauții. În primul rând, perspectiva lui Charles Mauron vizează, în varianta sa originală, universul liric, anume imaginarul unor poeți ca Valery sau Baudelaire. În asemenea imagine își caută, prin suprapuneri repetate și construcții de rețele asociative, criticul francez figurile mitice care întruchipează în scriitură miturile personale ale autorilor lor. Or, prin forța lucrurilor, noi avem de-a face cu doi critici literari, nici măcar prozatori, convențional vorbind, autori deci ai unei opere ce nu mizează pe imaginar.

Și totuși, pregnanța prin care anumite idei și imagini recurente se instalează ritualic în discursurile lor legitimează asocierea acestora și punerea în relație cu niște figuri mitice provenite din bolgiile inconștientului. Chiar și principiul suprapunerii ocurențelor din texte diferite, pentru a alcătui rețele asociative, e perfect aplicabil: vom descoperi, în cazul Monicăi Lovinescu, suprapunerea de figuri feminine, începând cu aceea dominantă, a mamei, și până la scriitoare trecute prin experiența Gulag-ului sau a Holocaust-ului, indicând o coerență asociativă evidentă. Vom putea observa, de

asemenea, revenirea ciclică la anumite idei obsesive, cum e aceea a echivalenței în atrocitate a comunismului cu nazismul. Sau maniheismul funciar al judecăților ei. Retorica vindicativă, virulentă, a protestului Monicăi Lovinescu se așează și ea în tiparele unor recurențe ce pot fi asociate cu ușurință, indiferent de contextul ce le provoacă. În fine, chiar percepția intimității produce serii de asociații complementare, mărturisind o inhibare simptomatică și un puternic instinct de autoprotecție.

Utilizând modelul psihocritic, rezultă figuri mitice de o deosebită robustețe pe care inconștientul le livrează scriiturii Monicăi Lovinescu. Una din ele e aceea a fostului deținut politic, mai ales de gen feminin, care supraviețuiește pentru a mărturisi și a vindica astfel într-un proces cathartic agresiunea totalitarismului. De la ruși cu Soljenițan și cele două scriitoare amintite mai devreme, figurile acestea mitice populează însă și literatura de depoziție restituită după 90 în literatura română. Chiar dacă, uneori, pe filieră franceză. Măcar două figuri au prestanță extraordinară aici: Lena Constante și Ana Novac. Una provine din carcera stalinistă, cealaltă însă e supraviețuitoare a Holocaustului. Inutil de adăugat, ele rezolvă și o mai veche obsesie privind identitatea în diabolic a celor două totalitarisme. La un strat inferior al conștiinței Monicăi Lovinescu, deci mult mai profund înrădăcinată în traumă și inconștient, e figura Mamei – Ecaterina Bălăcioiu, ucisă în beciurile Securității, pentru a fi refuzat să colaboreze și pentru a-i gira ei însăși libertatea.

Mitul personal, pe care îl sugerăm în teza noastră drept esențial pentru conștiința Monicăi Lovinescu, e acela al Electrei. El explică instinctualitatea conștiinței scriitoarei, suferința și chiar ura, provenind din vina tragică pe care aceasta și-o asumă existențial. E un mit care e reluat, de altfel, în prima jumătate a secolului XX, pentru că el satisface patologia unui zeitgeist al modernității cuprinse de spectrul tragediei umane. Mitul personal al lui Virgil Ierunca ar putea fi cel al lui Orfeu, mit al poeziei și al creatorului, al relației dintre subiectul și obiectul artei. Privirea lui Virgil Ierunca spre poezie e aceea a lui Orfeu spre Euridice care se dematerializează sub ochii Poetului ce a încălcat interdicția. Catabaza orfică a lui Virgil Ierunca e cea tragică, nefericită, corespunzând ultimei variante a mitului.

Trecând, prin Intermezzo-ul lecturii unei nuvele a Gabrielei Adameșteanu, la analiza propriu-zisă a operei și a unelor aspecte ale receptării Monicăi Lovinescu și a lui Virgil Ierunca, am descris, mai întâi, traseul scriiturii între protest și literatură a protestului, centrându-ne interesul pe seria *Undelor scurte*. Într-un subcapitol intitulat *Configurarea canonului*, am urmărit modalitatea în care eticul și esteticul își dispută supremația în primul volum al seriei, pe măsură ce scriitoarea își dezvoltă, în cronicile din paginile volumului, o strategie personală a definerii identității. Atât prin negație, prin contestarea inclementă a valorilor ce nu corespund și imperativelor etice, dar și prin diferență, prin situarea propriului discurs undeva într-o complementaritate elevată, într-o superioritate confortabilă, față de critica din țară. De altfel, primul volum al *Undelor scurte* e excepțional prin deschiderea lui către literaturile est-europene, și nu numai, ce evoluează simultan celei române. Prin propunerea permanentă a unor canale comunicante.

Treptat, paginile *Undelor scurte* încep să teoretizeze nocivitatea demisiei morale, a pactului cu puterea totalitară a scriitorilor. În nenumărate rânduri, Monica Lovinescu deplânge și acuză, cu patetismul sincerității deziluziei, practicile inetice ale scriitorimii, care, spune ea în noiembrie 1967 „*timp de douăzeci de ani s-a acomodat cu vremile, s-a așezat sub ele, a sfârșit prin a răspândi această credință falsă, această credință nocivă că „ce scrii la gazetă n-are importanță” din clipa în care, prin acest subterfugiu, poți să-și păstrezi opera curată*”.³

Cu nimic mai puțin importantă e, în substanța textelor Monicăi Lovinescu, istoria în fierbere a Estului european care atinge un punct culminant în Praga anului 1968. Cronicara urmărește cu febrilitate reperele care anunță explozia inevitabilă. Nu o dată, lumea cehă e citită prin livrescul parabolic al romanelor lui Kafka, al cărui profetism e tulburător. În fine, revolta cehilor e pusă în oglindă cu mișcările studentești din Franța luni mai 1968, care îi pare Monicăi Lovinescu non-sensuri, ivite dintr-o confuzie ideologică.

---

³ Monica Lovinescu, *op. cit.*, p. 235

Seismograme, volumul al doilea al seriei, dublează decepția cu indignarea și o traduce într-un protest care se amplifică pe măsură ce semnele corupției conștiințelor se agravează în ocurență și anergură. Unele personaje care vor începe să populeze tot mai frecvent paginile acuzatoare ale Monicăi Lovinescu, traversând barierele fragile oricum ale genului și patrulând deopotrivă în memorialistica ei, își dezvăluie în acești ani natura cameleonică – Adrian Păunescu, de pildă, deschide șirul decepțiilor, după ce trunchiază în presa românească interviul luat la Paris lui Eliade. Polemica Monicăi cu viitorul bard începe aici și ea va evolua până la denigrările dezonorante pe care Păunescu le va semna la adresa scriitoarei în finalul deceniului 8.

Un fenomen ce va deveni epicentrul seismelor pe care Monica Lovinescu le descrie e Soljenițin, cu *Arhipelagul Gulag*, referință ce va deveni obsesivă pentru scriitura autoarei. E un punct de cotitură, fără îndoială, după care sensul etic al judecătilor Monicăi Lovinescu se va acutiza sensibil. Din prima consemnare a *Arhipelagului...* autoarea privește în profunzime mecanismele psihice ce au făcut posibilă teroarea stalinistă. Ea descrie înfiorată persecuția „nevinovaților”, inexplicabila supunere, lipsită de orice împotrivire, a rușilor față de abuzuri. E menționată explicația prin inocența victimelor, care sunt absolut nepregătite pentru atrocitatea pe care o vor suferi și trăiesc sub iluzia unei neînțelegeri care va trebui, mai devreme sau mai târziu, să se încheie

Monica Lovinescu decupează, totodată, o imagine-cheie, din categoria celei ce o reprezenta pe Anna Ahmatova în coada din fața Lubiankăi. E aceea a unui Soljenițin care, condus spre închisoare printr-o stație de metrou, nu țipă, nu cere ajutorul sutelor de moscoviți care îl înconjoară, acceptându-și implicit soarta de condamnat. Scrisul devine, pentru celebrul disident, o răscumpărare a aceluia țipăt reprimat, o revanșă post-factum.

Desigur că regăsim, aici, un alt concept obsesiv al scrisului ca obligație morală, ca mecanism al responsabilității față de sine și față de ceilalți. Monica Lovinescu îl subliniază și, în același timp, și-l asumă tacit. Suferința e în van câtă vreme ea nu e încredințată literaturii, câtă vreme nu i se asigură posteritatea scrisului și forța lui

purificatoare. Ea însăși își construiește opera, din foiletonul aparent disparat al emisiunilor radio și din notațiile regulate de *Jurnal*, dar și din exercițiul autoficțiunii din *La apa Vavilonului*, pe un asemenea imperativ al comunicării suferinței – a celor mulți, oprimați de un totalitarism căruia trebuie să i se asigure irepetabilitatea și, deopotrivă, a ei înseși, care își mută în operă o biografie din care trauma și oroarea, fobia și culpa morală nu lipsesc.

Credem că putem identifica, în acest portret tulburător al lui Soljenițin, semnele mitului personal al eroului mărturisitor pe care scriitura Monicăi Lovinescu îl actualizează mereu, ca pe un reper legitimator, din inconștient. Pe măsură ce istoria devine mai pronunțat totalitară, pe măsură ce dictatura își înăsprește opresiunea în România iar sfârșitul ei pare tot mai îndepărtat sau chiar puțin probabil, Monica Lovinescu revine la obsesia acestui mit, reactivându-l în figura fiecărui martir și a fiecărui martor al represiunii, recunoscând-o inevitabil în fiecare biografie de fost deținut și în fiecare jurnal de carceră.

Am mai insistat, în cuprinsul lucrării, asupra ideii că mitul acesta al eroului supraviețuitor care răscumpără suferința tuturor prin mărturisire funcționează compensator, pentru că el domolește trauma celui alt mit personal, sădit profund în inconștientul scriitoarei – cel al figurii materne sacrificate, al mamei martirizate în beciurile Securității pentru a-i garanta propria-i libertate.

În mod îngrijorător, atunci când ocurența mitului pozitiv, acela al supraviețuitorului opresiunii, crește în frecvență, aceasta demonstrează persistența și reactivarea simultană a obsesiei Mamei, care aduce conștiința Monicăi Lovinescu, fatal, în stare de criză și reclamă soluții de regăsire a echilibrului interior.

Echilibrul, ce-i drept, dintre relevanța eticului și a esteticului nu se pierde nicăieri în cronicile de la începutul anilor 80 și el rămâne, chiar dacă din ce în ce mai fragil, constant în *Undele scurte*. Grație lui, Monica Lovinescu recuperează un critic de talia lui Vladimir Streinu, atrasă de actualitatea ideilor lui, de inflexibilitatea cu care acesta susținea, anterior pactizărilor cu regimul, criteriul estetic. Militanța pentru esteticul absolut ca criteriu al literaturii i-a atras lui Streinu represalii considerabile atât

în 1942, când e suspendat de la *Revista Fundațiilor Regale*, pentru a fi apărut cu dârzenie „concretul necategorial al artei, realitatea ei monadică”, cât și în 1947, când aceeași revistă renunță la el tot pentru că nu e conform „noilor cerințe”. Rezistența antifascistă a lui Streinu a devenit, spune Monica Lovinescu, simbolică atunci când ea s-a manifesta, în chip egal, în fața ascensiunii comunismului. Atrăgându-i epurarea din viața publică și închisoarea.

Pragul, volumul al cincilea al seriei, pare să se afle, pagina cu pagină, în anticamera prăbușirii comunismului. E o senzație pe care o conțin, în marea lor majoritate, toate textele cărții, chiar dacă ele nu au în mod direct (sau mai pronunțat decât cele din volumele anterioare de *Unde scurte*) un caracter vădit premonitoriu. Regia cărții însă prevede o intensificare ritmică a tensiunii, prin inserturile de jurnal care urmăresc, în convenția lor confesivă, de notații imediate, diacronia cronicilor literare. Pe măsură ce evenimentele se precipită în România, iar veștile alarmante trec, transcrise cu acribie, în jurnal, voltajul cronicilor dă semne de neregularitate, sintaxa frazelor intră în aritmii suspecte. Aparent, strategia combinatorie a autoarei – împletind fragmente recuperate de jurnal cu textele publice, pronunțate la radio, servește strict ca un adjuvant clarificator ansamblului, creionând, tușă cu tușă, contemporaneitatea evenimentială a cronicilor radiofonice. O contemporaneitate compusă din vești, zvonuri, frânturi de informații, undeva la intersecția alchimică a unor reportaje virtuale, similiverosimile, despre România, dezvoltate într-un timp extrem de scurt și înregistrate cu fervoare. Impresia de agitație incontrollabilă, de date și fapte care încep să se înscrie într-un tot mai evident efect de domino e cât se poate de verificabilă în notele Monicăi Lovinescu.

Ceea ce trebuie remarcat, însă, e că raportul dintre cele două scriituri – confesivă și publică, să spunem, configurează în *Pragul* o dialectică fundamentală pentru întreaga operă a Monicăi Lovinescu, pe de o parte, și pentru momentul specific al trăirii și creației, al sinelui și istoriei celei mari, care ne e descris în lux sau în economie de amănunte, în special. E un raport fundamental, un binom esențial, al Memoriei și Trăirii, fiecare cu temporalitățile lor specifice, antrenând în energia sa imprevizibilă

mecanismele scrisului. Două moduri ale timpului, dar și două identități ale aceleiași conștiințe, se împletesc aici după o ritualitate care animă chiar nucleul creativității autoarei. Ele merită o analiză mai atentă, iar aceasta poate fi condusă în paginile *Pragului* cu oarecare sorți de credibilitate cu atât mai mult cu cât raportul e, poate, cel mai tensionat din seria *Undelor scurte*. Momentul Revoluției pare mai degrabă o descărcare, o destindere a unei conștiințe încleștate în urgența neîntreruptă a unui proiect ce se desfășoară de mai bine de o jumătate de secol. Derulată pe graficul a două identități scriitoricești – una intimă, eminentamente subiectivă, depozițională și alta publică, mediatică, creativitatea Monicăi e fundamental critică și militantă, neputând opera în afara unui program combativ pe termen lung, în lipsa unei mari obsesii iradiante. Marea obsesie a fost, timp de cincizeci de ani, căderea comunismului și libertatea girată de aceasta. Or, o dată cu realizarea acestui obiectiv, cu bifarea lui în decembrie 89, obsesia își dizolvă nucleul iar himera de odinioară, cea pentru care merita să își sacrifice întreaga ființă, fără rest, prinde substanța realității, se concretizează. Știm prea bine cum anume s-au petrecut lucrurile cu această concretizare a libertății post-comuniste în lumea românească, ceea ce e cu adevărat dificil de stabilit este ce trebuie să se fi petrecut în ființa războinicilor neînduplecați, a vizionarilor încrâncenați ca Monica Lovinescu, atunci când profeția în orizontul de virtualitate al căreia au trăit o viață s-a împlinit.

Vorbim în teza noastră despre o conștiință de războinic, călită în lupta mediatică, în ciocnirile discursurilor (al ei, acuzator și demistificant, deconspirator și al regimului – propagandist și falsificator), care a știut administra mici victorii de imagine și a jubilat nu o dată văzând cum armele ei produc panică, agitație, conduc la represalii. Cum tonalitatea oraculară a sentințelor ei poate schimba destine: destui intelectuali români au putut pleca în Occident datorită emisiunilor ei. Scriitura, textul, literatura erau, pentru Monica Lovinescu, substanța, materia primă și mediul, simultan, pentru confruntare. Păreau să nu aibă sens în afara ei.

Or, decembrie 1989 aduce, spuneam, dispariția Adversarului. Chiar dacă nu totală, căci fragmentele lui persistă și își mențin natura diabolică, comunismul pe care

Monica Lovinescu îl vede răpus din interior în 1989 nu e un balaur cu mai multe capete, căruia i s-au tăiat numai o parte iar celelalte își continuă nestingherite viața, ținând în continuare pe picioare trupul greu al fiarei. Mai degrabă, comunismul e dezmembrat, într-o asemenea manieră și într-un asemenea grad încât dispare, din percepție, aproape total, inițial. De fapt, bucăți supraviețuitoare, articulații și membre descompuse ale imensei caracatițe se confundă cu substanța pestriță a lumii pe care o lasă în urmă. În care se amestecă de fapt, în moarte, până la a fi indefinibil. De aici începe suspiciunea și alarma conștiinței Monicăi Lovinescu, starea fobică de îndoială și tensiune în care scriitura ei se va retransa după 1989. Bântuită de posibilitatea ca balaurul să renască, să se recompună cumva din substanța acestei lumi românești care îl conține, în fiziologia și genetica ei.

Ne preocupă însă și modul în care Monica Lovinescu denunță renunțarea la *instituția* care era Europa Liberă. Până la urmă, scriitoarea putea foarte facil să își mute emisiunile în altă instituție mass-media. La fel cum intelectualii din interminabila listă ce semnează apelul către Președintele Europei Libere – transformat în scrisoare deschisă și perindată prin paginile revistelor *22*, *România liberă* sau *România Literară* – puteau încerca să creeze o instituție de presă, chiar în Occident, care să continue misiunea de observație și critică a societății și culturii românești, după 1990.

Protestul indică însă invaliditatea oricărei alternative. E o invocare a credibilității imbatabile și a autorității pe care *sigla, trademark-ul* Radio Free Europe ajunseseră să le dețină. Monica și intelectualii români citați de ea deplâng înstrăinarea unei forme de putere morală asupra societății românești, la edificarea căreia grupul parizian de exilați protestatari contribuiseră decisiv. Nu e vorba deci de nostalgii superficiale sau de orgolii rănite: Monica simte că i se înstrăinează abuziv o poziție de putere, o instituție fundamentală a puterii intelectuale. Mărturisim că nu înțelegem până la capăt resorturile acestui regret al scriitoarei. În definitiv, proiectul ei cultural, chiar dacă fusese jucat, în contemporaneitate, din studio-ul de radio, putea fi cu ușurință fundamentat prin trans-mutarea textelor radiofonice în volume tipărite. Procesul începuse, deja, la Humanitas, cu primul volum de *Unde scurte (1990)*, o reeditare a

primei ediții publicate în 1978 la Madrid. Probabil tocmai stadiul incipient al editării în România, sub formă tipografică, a textelor autoarei, provoacă aici incertitudinea din care provine energia protestului. E interesant de remarcat în acest punct cum cartea, ca entitate culturală și formă de transmitere de sens, reprezintă un substitut – ne întrebăm dacă procesul de editare a textelor Monicăi Lovinescu în România ar fi avut loc atât de rapid și în condițiile nedesființării filialei pentru România a Europei Libere...

O altă problemă se conturează, o temă de discuție generală pe care teza noastră o negociază: anume efectele pe care procesul de transformare a unui text cum e o cronică literară difuzată (construită deci pentru a fi difuzată) la radio le suportă în cadrul transcrierii ei scriptice, al transformării în text tipărit. Ne preocupă dependența sensului inițial al textului de expresivitatea specific orală – intonație, tonalitate, accente ș.a. – respectiv fluctuația acestui sens în momentul în care el este mutat, împreună cu textul, în formă editorială și integrat unei cărți. Nu pierdem, desigur, din vedere, amănuntul că, oricum emisiunea radio este la origine, un text, numai că arhitectura lui gramaticală e proiectată pentru un impact auditiv, pentru spectrul unei oralități purtătoare și generatoare de sens.

Primul volum așa-zicând de eseuri pamfletare al lui Virgil Ierunca, *Românește*, e tipărit prima oară la Paris, în 1964, pentru ca Humanitas-ul să-l reia în 1991 și, apoi, în 2005. El deschide o serie de culegeri de analize asupra fenomenului literar românesc, care mai include volumele *Subiect și predicat* și *Dimpotrivă*, toate având în comun inconcesivitatea unei priviri cricite de o rară inteligență, și dând un exemplu a ceea ce poate semnifica prestigiul polemicii.

Un prestigiu pe care i-l girează, înainte de orice, mobilitatea formidabilă a ideii, forța asociativă a judecăților și i-l completează dispoziția ironică de mare finețe. Dar și încrederea mistică în sensurile mărturiei filtrate prin onestitatea absolută a propriei conștiințe.

Acolo unde indignarea nu reușește să corodeze atât de pronunțat discursul iar revolta nu se stârnește cu incisivitatea din pamfletele sută la sută, Virgil Ierunca lasă spații pentru documentare ale rezistenței din munți, exil, închisori. Dar și pentru analize

ale Rusiei dominate de comunism, în care inteligența lui ascuțită îi relevă competențele de sovietolog avizat. De fapt, e greu de spus pentru ce anume nu are competențe să comenteze, de fiecare dată creditabil în totalitate și profund, Virgil Ierunca. Măcar din lumea în mijlocul căreia trăiește și se mișcă, atent la cele mai imperceptibile nuanțe ale fenomenelor.

Demersul analitic al lui Virgil Ierunca are, iată, altitudinea ideii și beneficiază din plin din intuiție și dispoziția analitică a judecății. Nimic nu e hazardat, nimic forțat ori superficial în diagnosticele lui – numai rigoarea neîntreruptă a unei conștiințe ce nu încetează să își întindă vocația de a arbitra adevărul, corectitudinea etică, din toți și din toate.

Criticul literar își insinuează cu natură, la rândul lui, identitatea de conștiință și discurs în acest spațiu eterogen în care stă în compania moralistului, a analistului politic ori a filosofului, și în care fiecare din ei îl pot întâlni oricând pe melomanul cu cultura unui critic muzical sau pe psihanalistul subtil și vivace.

Insula șerpilor e o carte ce debordează de o retorică vindicativă și cauționară: scriitoarea indică implacabil către aceleași figuri compromise etic pe care le-a acuzat ani la rând. Se adaugă acum efortul neobosit de a le demasca proaspetele convertiri la democrație și populismul ieftin. Oracular, vocea Monicăi pronunță, inconturnabil, avertizări dramatice despre urmările pe care uitarea și ignorarea dimensiunii etice a trecutului le pot avea. Fără memorie, fără conștientizarea datelor acesteia, un popor, sugerează Monica Lovinescu, devine un substitut, o replică, un avatar golit de ființă ce nu își continuă genealogia ci o pervertește, o compromite.

Tot o imagine obsesivă – aceea a mamei înțemnițate de Securitate – se întrevede și în palimpsestul paginilor despre *Evadarea tăcută*⁴ a Lenei Constante. Primul indiciu al caracterului aparte al cronicii se află în tonalitatea ei emoțională, aproape fraternă. Nu mai avem de-a face cu un text care descrie o carte, efectuând un exercițiu de hermeneutică a sensurilor ei. Lectura devine aici exercițiu de admirație, empatie

---

⁴ O primă ediție a cărții apare în franceză: *L'évasion silencieuse*, Editura La Decouverte, Paris, 1990, ediția românească urmând sub titlul *Evadarea tăcută. 3000 de zile în închisorile din România*, Editura Humanitas, București, 1992. La data redactării cronicii Monicăi Lovinescu, apăruse doar ediția franceză

vibrantă transcrisă în comentariu înfiorat. *Evadarea tăcută* e genul de literatură a cărei autenticitate face imposibilă o abordare de alt tip. Sau, alfel spus, orice altă abordare ar putea fi bănuită că falsifică inevitabil fondul cărții. O carte de mărturie tulburătoare, în care confesiunea netrucată depășește în impact invenția, reduce actul critic la un fel de conspect fascinat, la o transcriere fidelă a anatomiei ei. Cel mult, criticul poate spera să hașureze corect arhitectura cărții și să-i reproducă, în regimul unei devoțiuni asumate, fragmentele cele mai reprezentative.

Nu e o imagine obsedantă care circulă de una singură prin scriitura autoarei: una din cele care i se asociază e cea a Nadejdei Mandelștam, care secondează îndeaproape obsesia Mamei pierdute în temnițele comuniste. Nadejda Mandelștam devine un simbol al puterii mărturisitoare a literaturii, al virtuților ei cathartice și vindicative. Devine, în acest fel, o metaforă compensatoare, o imagine-refugiu pentru momentele de criză ale conștiinței.

În contrapartida consemnării unei cărți-depoziție despre ororile sistemului concentraționar comunist, Monica Lovinescu comentează, pe 6 aprilie 1991, un roman al Anei Novac, faimoasă pentru mărturia ei cutremurătoare din lagărele de exterminare naziste. Romanul e *Les accidents de l'ame*, accentul interpretării căzând în primul rând pe experiența Holocaustului, respectiv pe valoarea depozițională a literaturii scriitoarei de origine română. În experiența lagărului de exterminare și vede, Monica Lovinescu, nucleul coagulant al cărților Anei Novac. Și pe bună dreptate: o astfel de traumă psihică își imprimă stigmatul fatal în toate regimurile viziunii existențiale. Dominante sunt angoasa și cruzimea, dar și un umor straniu, alterat, situat în proximitatea grotescului, pe care cronicara îl remarcă și căruia îi sondează cu finețe originile și resorturile inconștiente. Umor negru, cum îi spune Monica Lovinescu, dobândit ca o soluție salvatoare. Poate unica disponibilă: „doar umorul negru, crede cronicara, o putea ghida în mizeria morală și fizică înconjurătoare”.⁵

Restaurarea memoriei comunismului e înregistrată entuziast pe finalul *Insulei șerpilor* și al ciclului *Undelor scurte*. Pe 21 martie 1992, Monica Lovinescu elogiază

---

⁵ Monica Lovinescu, *op. cit.*, p. 157

numărul dedicat de *Vatra* „Literaturii închisorilor și închisorii cărților”, făcând un amplu conspect al celor mai relevante articole apărute acolo. Discuția despre memorie e un prilej ca scriitura Monicăi Lovinescu să reactiveze o imagine rapel, una dintre metaforele obsesive a căror recurență mărturisește descendența dintr-un mit personal inconștient al scriitoarei.

Capitolul IV propune o incursiune în dimensiunea autoficțională a scriiturii Monicăi Lovinescu, descriind anatomia și metabolismul *Jurnalelor* acesteia, dar și poetica memorialisticii din *La apa Vavilonului*. E, de asemenea, analizat și volumul memorialistic al lui Virgil Ierunca *Trecut-au anii*, evidențiindu-se particularitățile acestuia față de memorialistica Monicăi Lovinescu. Lectura *Jurnalului* relevă, în cazul Monicăi Lovinescu, un sistem de corespondențe remarcabile la nivelul scriiturii.

Nu o dată, cronică de la *Unde scurte* sau *Actualitatea culturală românească* își are un corolar indispensabil în pagina de jurnal care o dublează dezvăluind un detaliu de culise, semnul unei satisfacții sau al unei decepții. De regulă, jurnalul contextualizează cronicile, le conferă coerență în cronologia evenimentelor, dar le și complică, inevitabil, profilul, adăugându-i conturul biograficului. La fel de frecvent, episoade pe care cronicile literare le conțin într-o formă de discurs mediatic, public, sunt reluate și filtrate în *Jurnal* prin particularitățile de sensibilitate ale identității intime. Senzația cea mai pregnantă, mai ales confruntând nivelul de jurnal direct al ultimelor volume din *Unde scurte* cu paginile *Jurnalului*, e aceea că evenimentele cele mai semnificative, care activează anumite obsesii sau produc revelații de anvergură, sunt amplificate prin consemnarea lor dublă.

De altfel, numeroase detalii și impresii, idei sau judecăți, trec cu ușurință între cele două tipuri de discurs și apar, recurent, în paginile de critică literară și în acelea de *Jurnal*. *Jurnalul* propune în aceste cazuri un revers al acestor repere, dar lasă, în același timp, să se întrevadă anumite rețele obsesive, structuri subterane ale afectivității și gândirii Monicăi Lovinescu, ce indică în mod evident configurațiile unei mitologii inconștiente.

Există tipologii de imagini-rapel, obsesive, care sunt invocate sistematic în momentele de criză pe care conștiința scriitoarei le traversează, oferind soluții compensatoare sau legitimându-i acțiunile. Există și tipologii umane ce revin recurent în scriitura confesivă și în aceea publică, critică, fiind percepute empatic și exemplar și încorporând, de fiecare dată, propriile tribulații interioare, propriile soluții de continuitate ale scriitoarei.

Dar atractivitatea *Jurnalului* provine, probabil înainte de toate, din galeria vastă de portrete pe care notițele Monicăi Lovinescu o alcătuiesc. Sunt portrete exigente și intransigente, surprinzând nemilos deficiențele de caracter sau dezechilibrele, rostind mereu fără ocolișuri diagnostice tranșante și incomode.

Există, însă, și pagini ale *Jurnalului* în care garda ridicată a autocenzurii slăbește, iar afectivitatea autoarei năpădește textul, trădând seismele unei crize identitare. Din confruntarea memoriei cu urmele trecutului rezultă o tensiune sfâșietoare, ale cărei acute se activează oarecum proustian și crează breșe în ordinea sobră, neabătut reținută a *Jurnalului*, invitând în spațiile astfel create ficțiunea și reflecția, meditația și interogația ardentă. Acest sentiment traumatic al pierderii trecutului, al unei lumi românești dispărute care continua să pară cât se poate de reală și vie în reprezentările din urmă cu un deceniu sau două în exil, constituie treptat o nouă obsesie recurentă care se adaugă celor deja existente în scriitura Monicăi Lovinescu. El instaurează și o criză interioară care se suprapune până la substituție, în acești ani din urmă, dramei trecute în inconștient a pierderii mamei. E, în fond, o generalizare a acesteia din urmă. Ca și cum scriitoarea are revelația că, o dată cu mama devenită martir în beciurile Securității, istoria a depozitat-o și de propriul trecut, ca și de dreptul de a-l mai putea recupera. România aceea a copilăriei și adolescenței, România interbelică a „micului Paris” din care avea să declare cu emfază, ajunsă la Paris, că nu a venit cu niciun sentiment de inferioritate, mutându-se doar într-o versiune nițel mai mare a aceluiași oraș, a devenit o țară scufundată sub memoria întunecată a comunismului.

Abia volumul al doilea al *Jurnalului*⁶ începe să câștige dinamism, somat, evident, chiar de precipitarea istoriei pe care o oglindește. Impresia generală a primului volum e de spleen englezesc în rutina unor habitudini zilnice pe care pagina de memorialistică le consemna aproape mecanic și inerțial, cu rare accente de inedit și cu un slab apetit pentru mobilitate.

După 90, *Jurnalul* începe să vădească semnele unei tot mai pronunțate inapetențe a Monicăi Lovinescu pentru tolerarea dificultăților pe care societatea românească le are, intrată într-o tranziție ce pare să nu se mai încheie. Practic, scriitoarea revine pe pozițiile de luptă de dinainte de 90 și la instrumentele ei consacrate. Continuă să monitorizeze România din exil, înregistrează înregistrările politice, mișcările de pro și contra Frontului lui Ion Iliescu iar luptele de stradă din iunie 90, cu minerii agresând opoziții puterii nu sunt cu nimic mai prejos receptate și tratate decât un caz flagrant de protest înăbușit de Securitate în vremea comunismului. De altfel, una din tezele de fond ale primilor ani postdecembriști pare a fi, în scriitura Monicăi Lovinescu, aceea că, întrucât comunismul n-a încetat în România, vechile structuri ale Partidului rămânând în anumite proporții și forme la conducerea statului, lupta împotriva comunismului trebuie să continue iar ea nu poate continua decât sub formele și în manierele ei consacrate.

Există și numeroase pasaje ale întâlnirii fericite, ale revelației identității refăcute și ale armoniei, în paginile de regăsire a României postdecembriste din *Jurnale*. De pildă, cele despre periplul din 1993 pe la mănăstirile bucovinene, trecând prin Fălticeni, când notația scapă din nou din prescripțiile antiafective și se lasă inundată de confesiunea autentică, transformând pasajele într-o proză de mare intensitate. Paginile 380 și 381 ale *Jurnalului* 1990-1993 ar merita citate integral pentru a releva un astfel de moment de aleasă distincție în conformația memorialisticii Monicăi Lovinescu. Treptat, suspiciunile se domesticesc și lasă locul disponibilității afective, permițând dialogul și începând să și asculte și să privească, am spune, cu adevărat, oamenii. Pentru că adevărata probă e regăsirea oamenilor, a acestui popor cu reprezentarea

---

⁶ Monica Lovinescu, *Jurnal 1985-1988*, Editura Humanitas, București, 2002

mentală a căruia, ca un public virtual imaginat din spatele microfonului, Monica Lovinescu trebuie să fi trăit o viață.

Iar oamenii sunt, așa cum spune, la un moment dat, Monica Lovinescu, tot în clipele de grație ale excursiei moldave, „vătămați”. Mai mult, o recunosc și îi recunosc. Momentele acestea ale „recunoașterii”, când un ofițer vamal sau oricine altcineva îi pronunță numele, recunoscându-i vocea, sunt printre cele mai puternice ca experiență emoțională în *Jurnal*.

Șocurile emoționale sunt din ce în ce mai puternice, iar discreția aceea constitutivă a *Jurnalului*, străduindu-se să țină captivă emotivitatea și să construiască o imagine a unui eu indestructibil cedează și, fatalmente, se lasă păgubașă, lăsând locul unei autenticități care e imediat detectabilă atunci când se produce în spațiul paginii de însemnări. Regula e simplă și poate fi urmărită și formal: atunci când însemnarea se extinde mai mult decât de obicei și insistă asupra unor detalii pe care alteori le-ar enumera rezumativ, reținând, în două pagini, una sau două evenimente, întâlniri, dialoguri, e un semn că afectivitatea a învins iar cenzura s-a suspendat temporar.

Nu putem decât presupune în ce măsură *Jurnalele* Monicăi Lovinescu sunt reperlucrate înainte de tiparul final. E de înțeles totuși că ele n-au putut fi supuse unei rescrieri de anvergura celei din *La apa Vavilonului*. Care este, totuși, o scriere de factură diferită, chiar în canonul memorialistic. Acolo, ficțiunea intimă se instalează de drept în protagonistă a discursului și memoria e pusă să opereze, chiar dacă într-o regie evidentă, atent elaborată, după propria ei freatică, asupra evenimentelor și a logicii lor. Să propună o interpretare, adiacentă, a memoriei faptelor, făcând deopotrivă expunere biografică și autoanaliză.

Or, *Jurnalul* Monicăi Lovinescu găsește alte resurse pentru a fi nu doar un jurnal al literaturii sau un jurnal de scriitor, ci pentru a fi, de-a dreptul, literatură. Resursa cea mai pregnantă ca impact e egocentrizarea masivă a însemnărilor, supunerea lor unei autoritare dominații a figurii auctoriale. Autoarea-martoră se poartă ca un stăpân absolut al informației pe care *Jurnalul* o construiește și o proiectează în pagină. O autoare a cărei autoritate asupra textului e egalată poate doar de apartenența ei, cu

întreaga ființă, la text. Rareori întâlnim, în literatura română, scriitori care să ofere această senzație a totalei locuri în propria scriitură. Ca și când existența se mută în lumea scrisului, cu toate detaliile ei, de la cele mai insignifiante, aparent prozaice, la marile drame și crize.

Există apoi o predispoziție lirică, descriptivă, pe care paginile de *Jurnal* o reprimă metodic, cu încăpățănare, dar nu și cu eficiență și nu întotdeauna. Identitatea aceasta construită în *Jurnal*, de intelectual sobru, indispus concesiilor afective, intangibil și imun la orice stimul emoțional, tranșant și beligerant, un fel de individ care și-a depășit, la capătul unei complicate terapeutici, slăbiciunile inerente umanității, e deseori discreditată și lasă locul identității intime autentice a Monicăi Lovinescu, aceleia fragile, feminine, admirând grația lumii și bucurându-se copilărește de frumusețea unei fraze sau de aceea a unui refren muzical. Sunt clipe rare, e adevărat, epurate de conștiința intransigentă cu sine care supervizează jocul acesta al identităților, dar ele există și pasajele în care se manifestă devin brusc lirice, emoționante.

De asemenea, e prezentă acea subiectivare evidentă a faptelor, o implicare maximală a conștiinței autoarei în versiunile evenimentelor pe care *Jurnalul* le construiește. Ea are un efect dual – pe de o parte relativizează istoria din *Jurnal*, o transformă într-o auto-istorie, o istorie subiectivă, pe de alta, transformă *Jurnalul* însuși într-o formă de ficțiune istorică, de ficțiune a propriului eu biografic. Din această ficționalizare fatală, volumele memorialistice profită estetic, pentru că statutul lor se apropie decisiv de acela al literaturii prin definiție.

În fine, în *Jurnal* lucrează o incontestabilă dimensiune autoreferențială, în sensul în care însemnarea se întoarce nu de puține ori asupra propriului statut, constatându-și privilegiile ori, de cele mai multe ori, inabilitatea, lipsa de sens. *Jurnalul* Monicăi Lovinescu își crează o formulă și evoluează în tiparele ei, până ce, la un moment dat, mai precis în ultimii ani, dă senzația de saturație, de epuizare ca sens – iar autoarea însăși vorbește, în câteva rânduri, despre continuarea lui din inerție, fără convingere.

E o limită pe care *Jurnalul* o cunoaște ca soluție existențială – el încetează să mai fie valid, pentru Monica Lovinescu, atunci când realitatea pe care o înregistrează devine ea însăși tot mai greu de urmărit, de anticipat, de înțeles. *Jurnalul* e o funcție a socialității, iar anii bătrâneții aduc cu ei deprecierea acesteia și o tot mai pronunțată inadaptabilitate la relieful mereu schimbător, tot mai dificil de prins în cadrele însemnărilor, al realității. Impresia e că, de la un punct încolo, realitatea „fuge”, scapă *Jurnalului*, care mestecă în gol informații tot mai puțin semnificative și cu impact existențial tot mai redus.

Fatalitatea selecției face ca jurnalul din *Trecut-au anii* să cuprindă doar perioada 1949-1951, și încă aproape jumătate din anul 1960, respectiv o notă din 1959. Iar când spunem selecție, vorbim despre o adevărată execuție a jurnalelor ținute de-a lungul exilului. Ierunca anunță sec că „am aruncat la coș (n-am vatră să le art) *Jurnalele de-a lungul exilului și n-am păstrat decât paginile de la începutul anilor 50, ca și fărâme de mai târziu*”⁷

Rezultă deci că Jurnalul, pentru a putea deveni literatură, trebuie să treacă prin proba acestei exigențe a arderii. Rămâne doar ceea ce corespunde gustului, pentru că jurnalul n-are voie să fie un spectacol de exhibiție a oricăror capricii ale intimității, ci trebuie să depună mărturie despre aspectele cu adevărat relevante ale identității. Nu diferit procedează și poetizează condiția jurnalului Monica Lovinescu, cea care scrie cele două volume din *La apa Vavilonului* tocmai pe această ipoteză a adnotării și rescrierii unor Jurnale care sunt și distruse pe măsură ce cartea de memorialistică prinde ființă.

În orice caz, tema distrugerii jurnalului, ca neantizare a unei ipostaze privilegiate, în scris, a identității, e cel puțin incitantă analitic și merită discutată în spații mai largi decât ne-am putea permite aici. Ce exprimă oare această irepresibilă tentație de a arde caietele de jurnal? Această neasemuit de drastică nevoie de selecție, mergând până la anularea fizică a paginilor ce nu convin examenului autocritic? Și ce

---

⁷ Virgil Ierunca, *op. cit.*, p. 5

fel de scriitor e acela care face din scris un eveniment inedit al distrugerii altor vârste ale scrisului, doar pentru a-și satisface orgoliul exigenței?

Credem că gesturile acestea destructive, care au un anume patetism, un teribilism mimat, scenic, al performării și mărturisirii, vor să impună de fapt autoritatea auctorială absolută asupra scriiturii. Asupra textului și a identității pe care textul i-o configurează, autorul e unicul și totalul îndreptățit să aibă ultimul cuvânt, să decidă în mod capital. Nu editorii, nu executorii testamentari, nu posteritatea. Ar putea fi o opțiune riscantă și fără îndoială că este una nedreaptă și frustrantă din punctul de vedere al publicului. Dar ea vorbește, în același timp, despre natura lumii alcătuită din texte, din literatură scrisă cu propria ființă, a unui scriitor, care hotărăște (în sens etimologic, adică stabilește un hotar, o graniță) până unde o oferă cititorului. Și, implicit, până unde se oferă pe sine publicului.

Spre deosebire de Jurnalele Monicăi Lovinescu, care dau, în pofida formei lor de gen, senzația inevitabilă a elaborării, a literaturizării, fragmentele diaristice ale lui Ierunca sunt scrise în regimul alert al însemnării imediate, părănd rezumate instantanee ale celor consemnate. Autorul însuși vorbește, la un moment dat, despre jurnal ca despre un „proces-verbal inutil”. Incitantă rămâne și dimensiunea formativă, de definire a personalității, pe care *Trecut-au anii* o conține. Ea se aseamănă, într-o măsură, cu proiectul grandios de formare maioreșcian din *Însemnările zilnice*.

Natura duală a jurnalului lui Virgil Ierunca provoacă inechitatea receptării. Unii refuză să vadă în el mai mult decât calitățile documentare (de altfel excepționale), în vreme ce alții sunt tentați să îl citească exclusiv ca un jurnal cultural, al formării și relaționării cu realitatea a intelectualului în exil. Talentul literar al lui Virgil Ierunca se manifestă însă pe ambele paliere și în egală măsură. Documentul e impregnat de stilistica expresivă a dicțiunii, redând culorile de epocă în verosimilitatea lor fascinantă, explorând cu subtilitate cotloanele memoriei și alcătuind portrete și schițe memorabile.

Cu nimic mai prejos, există o literaritate remarcabilă a jurnalului de formare intelectuală, de edificare interioară, care transformă paginile din *Trecut-au anii* într-un

autentic jurnal de scriitor, putând concura cu orice titlu referință al genului din epocă sau din alte timpuri. Desigur, fragmentarul și abreviatul jurnal al lui Virgil Ierunca trebuie citit în complementaritate cu cu seria de Jurnale a Monicăi Lovinescu. Numai că e necesară și o anumită precauție protectoare aici: prin comparație, diaristica-fluviu a Monicăi pare să copleșească și să înghită firavele pagini ale volumului lui Virgil Ierunca. Dar Jurnalul Monicăi rămâne un jurnal de *critic* în vreme ce, al lui, e unul de *poet*. Ceea ce ar putea sugera, credem, că e mai apropiat de creație, deși, paradoxal, ar părea că e mai puțin elaborat, mult mai frust în compoziție și redactare.

Paginile jurnalului lui Virgil Ierunca relevă și un scenariu orfic, care ne confirmă ipoteza unui mit inconștient omonim în cazul autorului. Incursiunea lui în memorie, ca și în literatura pe care o comentează atât de rafinat în eseurile sale, e o explorare a unui Infern fascinant, care poate condamna la pierzanie. E Infernul pentru care Virgil Ierunca și-a abandonat de bună voie vocația (fie ea literară, fie academică) și a preferat echipamentul cazon al exploratorului, gata să lupte pentru a și-o salva din moarte pe Euridice. O Euridice înțeleasă, în cheia mitului, drept inspirație chintesțială, condiție fundamentală a posibilității poeziei. Un poet văduv, un Orfeu rătăcitor, trăind drama separării de patria-muză, se dezvăluie în scriitura lui Virgil Ierunca.

Majoritatea comentatorilor au remarcat o congruență de profunzime între substanța celor două volume de memorii în care Monica Lovinescu și-a metamorfozat jurnalele de până în 1980 sub titlul, cu reverberație în *Psalmi* pe filiera lui Dosoftei, *La apa Vavilonului*⁸, și aceea a seriei de *Jurnale* propriu-zise ale autoarei. O substanță care pătrunde cu egală fluiditate în convențiile literare diferite, dinamizată de pulsațiile unei memorii al cărei instinct de autoconservare dictează o urgență perpetuă a notației și reflecției, o tentație a sistematizării datelor proprii ființei și a recalibrării perspectivelor prin care sunt evaluate.

În orice caz, chiar dacă abolește constrângerea formală a notiței zilnice, eliminând ritmica jurnalului și cronologia însemnărilor și topind discontinuitățile într-

---

⁸ Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, vol 1-2, Editura Humanitas, București, 2001

un epic dens, care aglomerează datele existenței cotidiene și efluviile meditative, discursul rămâne, după cum scrie Nicoleta Sălcudeanu, o „suprapunere a amintirii transparente pe modelul mai stângaci al notației de jurnal”, rezultând „un scris domesticit prin autocenzură”, în care „țipla memorialistică tinde să cosmetizeze desenul mai crud al însemnării zilnice, să îndulcească muchiile mai proeminente ale imediatului. Nu reconstituie, ci corectează cu creionul roșu, sever, viața-așa-cum-a-fost”.

Suprapunerea trebuie că nu lipsește nici din jurnalele propriu-zise, care au, așadar pretenția de a da cuvântul „desenul crud al însemnării zilnice”. Doar că ea rămâne în jurnale nemărturisită pe când aici, în memoriile acestea reinventate în procesul transcrierii lor epice, ea este normă asumată explicit și teoretizată, nu o dată, cu voluptate de vocea naratorială a autoarei. Un elogiu al „suprapunerii” despre care vorbește Nicoleta Sălcudeanu devine obicei curent în *La apa Vavilonului*, care își expune cu franchețe poetica rescriptivă, ca pe o condiție necesară a funcționalizării memoriei pe care vrea să o reprezinte literar și a comprehensiunii de sine.

De aici, numeroasele autoreproșuri pe care scriitura le formulează într-o retorică ce poate fi bănuită cu ușurință de poză, mai ales că în destule rânduri autodecepițiile acestea etalate ostentativ capătă un oarecare manierism iar confesiunii nu-i lipsesc suficiente sclipiri de orgoliu și notații ale micilor sau marilor succese personale, toate trădând o satisfacție implicită.

Dar momentele de satisfacție nu împiedică declarațiile patetice ale arderii paginilor de jurnal din tinerețe, în general a paginii scrise care nu răspunde pretențiilor de acum ale conștiinței ei intransigente. Monica Lovinesc reneagă cu furie un trecut scriptural în care propria imagine de atunci pare să nu-i mai fie convenabilă, din motive asupra cărora putem doar să lansăm speculații psihanalitice, de vreme ce ea însăși oferă numai unele pur schematic și vehement de subiective – scrierile vechi, pe care le desfidă până la a le distruge, sunt ba „proaste”, ba „imature”, intrând de-a valma deci într-o categorie a detestabilului care vorbește despre o criză de identitate.

Nici al doilea volum al memoriilor din *La apa Vavilonului* nu schimbă paradigma acestei conduite sacrificiale, care face o imensă risipă de sine, consolidând, cum spune comentatoarele, „*edificiul prin sacrificiu*”. Or, devine de la sine înțeles că tocmai această poetică a creației prin autosacrificiu, prin renunțarea la o anumită memorie primordială a propriei ființe și substituirea ei cu una reimaginată, acompaniind la fiecare nivel o subtilă și dramatică inițiere de sine, e cea care girează literaritatea, valoarea estetică a memorialisticii Monicăi Lovinescu. Memorialistică ce nu e un simplu act de gestionare a datelor trecutului, și nici o pură matematică a raporturilor dintre acestea, a amintirii în forma ei brută, conservată pentru a putea fi delectabilă în autenticitate sau din simplul capriciu de memorie al autoarei. Dimpotrivă, e un act de creație, care include propria ființă și, în egală măsură, istoria pe care a avut-o alături, în care a trăit, căreia a încercat să i se sustragă, atunci când aceasta a fost atroce, sau să îi impună propriile ei principii de autoritate atunci când a luat decizia unei militanțe până la capăt.

Memoriile Monicăi Lovinescu preferă să se focalizeze pe ființa matură, pe adultul care se instalează în exil ca într-un timp suspendat, intermediar, dar care își transformă refugiul într-o menire, într-un destin. Pentru că pauza de teroare pe care o instaurează comunismul nu durează un an sau zece, ci aproape o jumătate de secol.

Și elementele estetizante ale memoriilor au fost identificate și supra-identificate, prin perpetuă re-invocare, în comentarii. Am spune că ele sunt inerente procesului de ficționalizare cărui Monica Lovinescu își predă însemnările de Jurnal, că erau, practic, inevitabile și că în sine nu spun, în fond, nimic relevant despre natura memoriilor.

Insistența pe mecanismele scrierii prin care memoriile au devenit așa cum sunt iar timpul pe care îl reprezintă epic apare așa cum o face ni se pare contraproductivă pentru că nu aduce beneficii, nu actualizează prin nimic și nu oferă soluții de acces cu adevărat valide spre fondul acestei secțiuni esențiale a operei Monicăi Lovinescu.

Propunerea noastră de lectură e, tocmai de aceea, una mult mai modestă: acceptarea memoriilor Monicăi Lovinescu și ale lui Virgil Ierunca a Jurnalului lor, dar și a cărților lor de critică literară sau eseu, drept perspective subiective, literare,

coordonate de un principiu personal al înaltei exigențe morale, asupra unei istorii recente care e, încă, un *story in progress*. Ferindu-ne de ispita confruntării versiunilor Monicăi Lovinescu cu istoriile mai oficiale, și ferindu-ne să radicalizăm vreuna din pozițiile pe care naratorul-autor și le arogă în text. Nici față de sine, nici față de scriitură, nici față de realitate.

Orgoliile trebuie să fi dispărut, credem, din dezbaterăa operei Monicăi Lovinescu. Chiar și obiectiv, prin retragerea inevitabilă de pe scena publică a puținilor rămași dintre aceia care s-ar mai putea simți lezați, în onoarea lor de predecembriști, de unul sau altul dintre verdictele Monicăi Lovinescu. Așadar, un prim strat al tentațiilor de a deforma fondul memoriilor probabil că s-a dizolvat împreună cu aceste orgolii. Cu ele, trebuie că au început să se dizolve și pasiunile politice care, poate, mai puteau fi, în urmă cu un deceniu, răscolite de opțiunile radicale ale Monicăi Lovinescu pentru democrație și de contestările ei dure ale partidelor și oamenilor politici care putea fi suspectați că ar fi avut un trecut legat de comunism. De unde un nou grad de eliberare a lecturii, care nu mai e ținută, de acum, nici să elaboreze modalități de a pune în acord tranșanța nemiloasă a scriitoarei față de peisajul politic.

Propunem o lectură care să poate revela, în adevărata lui anvergură, sistemul de circulație a culturii, ca o armă la îndemâna oricui împotriva conformismului și uniformizării gândirii, a retoricii de lemn a aparatului de stat. Resursele inimaginabile azi de satisfacție morală a celor care izbuteau să își păstreze demnitatea, refuzând pactul cu puterea, coruperea gândirii. A celor care învingeau ispita unui materialism acaparator și dezumanizant, ale cărui reminiscențe le mai putem simți, încă, și azi, în societatea românească.

Memoriile Monicăi Lovinescu ne oferă o versiune creditabilă a unor asemenea dimensiuni ale trecutului recent, pentru că versiunea ei e trăită cu un grad de expunere maxim al propriei ființe. Și profitând de distanța de protecție a exilului, care, dacă nu garantează imunitatea absolută, girează cel puțin libertatea necesară a judecării și, mai ales, a expresiei.

În ultimul capitol al lucrării, intitulat *Proximități și Concluzii*, discutăm sumar romanul de tinerețe al Monicăi Lovinescu, republicat recent – *Cuvântul din cuvinte*, dar și câteva aspecte ale *Fenomenului Pitești* al lui Ierunca, respectiv tulburătoarea carte-mărturie a Doinei Jela ce prezintă ultimele zile ale Monicăi Lovinescu și volumul ce reunește, sub titlul rubricii ținute în *România Literară, Diagonale*, textele cu caracter politic ale scriitoarei.

Cuvântul din cuvinte e un roman construit pe o tensiune în creștere, romanul cuprinde douăzeci și unu de capitole ordonate de o logică a absurdului, o naratoare anonimă înregistrând mutațiile neverosimile pe care universul cotidian le suferă. Geografia e supusă nivelării și dispar munții, oamenilor le sunt înlocuite capetele, li se impun interdicții, sunt anonimizați, depersonalizați. Spectrul delictului, care poate răsări de oriunde și oricând, cuprinde întreaga lume, inclusiv scrisul și literele. O faună care frizează horror-ul se strecoară în lumea romanului, simbolizând întregul aparat opresiv al Securității, iar discursul public devine tipic unei societăți totalitare. După ce o fată nevinovată e torturată, tensiunea în fierbere a cărții atinge paroxismul, e realizată o descriere a dictaturii ca o lume pe dos iar finalul romanului vizează condiția căzută și ea în absurd a scribului, pus să înfrunte cenzura cuvântului scris prin delicatele operațiuni de aproximare și substituție a ceea ce poate fi intolerabil în text.

Desigur, vorbim despre o distopie, o „utopie neagră”, cum o numește Ioana Pârvulescu, care vine pe o descendență orwelliană și huxleyiană: această societate imaginară a cărții denotă un sistem totalitar din lumea reală, descriind mecanica diabolică a suprimării libertății, a supravegherii și constrângerii, metamorfoza lui într-un om dictat de sistem etc.

Dacă e, într-adevăr, primul roman de acest tip din literatura română, nu stee, în niciun caz, și ultimul. Și nici singurul din secolul XX. Cel puțin două alte romane distopice celebre sunt scrise sub comunism – unul e *Biserica Neagră* a lui A. E. Baconsky, iar celălalt *Al doilea mesager* de Bujor Nedelcovici. Ambele constituie eșecuri editoriale – al lui Nedelcovici apare și e premiat, în anii 80, în Franța dar

restituirea lui în România, prin publicarea după 1990, trece fără ecouri. La fel cum fără ecouri vede lumina tiparului și romanul lui Baconski ce fusese respins de cenzură.

Detaliile de coșmar ale distopiei din *Cuvântul din cuvinte* sunt fixate în limbajul avangardist al lui Urmuz și în umorul negru al autorului Fuchsiadei. Dar mecanomorfica acestuia devine ritual al torturii, al agresiunii fizice și psihice în romanul Monicăi Lovinescu, în care oamenilor li se umflă capetele, pentru a li se testa rezistența, sunt obligați să se plimbe pentru a trăi iar lumea aceasta inventată în care se vorbește despre doctrine și se moare generalizat, în care singura protestatară dispare și lasă în urmă doar țipătul, începe să semene tot mai mult cu un spațiu real, cunoscut dacă nu din experiență, atunci din istoria contemporană, acela al comunismului.

Virgil Ierunca e de o rigoare impresionantă în alcătuirea osaturii cărții-depoziție care e *Fenomenul Pitești*, un veritabil dosar de anchetă care nu are nimic din caracteristicile literaturii, intrând într-un gen de discurs inclasificabil, într-un dialect în care sunt posibile asemenea viziuni ale Infernului, independent de esteticile de orice fel. Într-un anume mod, se produce, în această carte a lui Virgil Ierunca, un manifest involuntar de discreditare a esteticului, demonstrând absoluta lui inutilitate și delegitimare în fața monstruoziității.

Or, scriitorul exploatează această traumă a Piteștiului cu instrumentele cele mai eficace în crearea efectelor, a impactelor asupra conștiinței. El scrie o carte a demonilor, a unui trecut atât de înnegurat de păcatul dezumanizării, al mutilării sufletelor, încât mai nimic nu-l mai deosebește de Infern.

E limpede că un tabu național sălășluiește în substanța aceluia fenomen înfiorător care a fost Piteștiul, că ceva din realitatea acelor studenți legionari închiși și torturați acolo continuă să obsedeze imaginarul public. Iar această obsesie, împreună cu fobiile ce derivă din ea, provin în primul rând din absurdul și inumanitatea pe care ideea această de detenție diabolică era întemeiată. Schingiuirea unui semene peste libertatea căruia te înstăpânește un sistem proaspăt instaurat, care pune ordine în societate umplând la refuz închisorile, nu poate fi teme de laudă și nici măcar de echilibru confortabil cu sine pentru niciun popor.

Abordarea noastră nu își propune, așadar, ambiția de a-i reconstrui din temelii pe vreunul dintre cei doi scriitori. Ea nici nu abate, în mod flagrant, linia generală a receptării lor contemporane. Își propune însă o nuanțare benefică a accentele dramatice ale scriiturii lor, departe de prejudecăți și orgolii, pentru a formula căi de acces detensionante asupra unei opere esențiale înțelegerii de sine a literaturii române. E o înțelegere prin oglindire reciprocă, ce e incomodă nu atât prin ceea ce afirmă, credem, cât prin inabilitatea noastră de a asculta și a înțelege ceea ce se afirmă. Vrem să sugerăm că eroarea cea mai comună e aceea de a considera opera soților Ierunca o istorie fidelă a moravurilor, un document absolut credibil, indubitabil, al adevărului etic și estetic al literaturii noastre contemporane. Nu e, nici pe departe. E doar o imagine construită, din puzzle-uri multiple, din telefoane, corespondențe, zvonuri și alerte, articole decupate din presa românească și cărți.

BIBLIOGRAFIE

A. Lucrări teoretice

- Adorno, Theodor W., *Minima moralia. Reflecții dintr-o viață mutilată*, Traducere și Postfață de Andrei Corbea, Editura Univers, București, 1999;
- Anderson, Benedict, *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of nationalism*, Verso, London, UK, 1991;
- Bachelard, Gaston, *Apa și visele. Eseu despre imaginația materiei*, Traducere de Irina Mavrodin, Editura Univers, București, 1995;
- Barthes, Roland, *Romanul scriiturii*, Antologie, Selecție de texte și traducere Adriana Babeți și Delia Șepețean- Vasiliu, Prefață Adriana Babeți, Postfață de Delia Șepețean- Vasiliu, București, Editura Univers, 1987;
- Baudrillard, Jean, *Strategiile fatale*, Traducere de Felicia Sicoie, Editura Polirom, Iași, 1996;
- Bloom, Harold, *The Anxiety of Influence. A Theory of Poetry*, New York, Oxford University Press, 1973;
- Bruckner, Pascal; Finkielkraut, Alain, *Noua dezordine amoroasă*, Traducere de Luminița Brăileanu, Editura Nemira, București, 1995;
- Cornis-Pope, Marcel, *The Unfinished Rattles. Romanian Postmodernism Before and After 1989*, Editura Polirom, Iași, 1996;
- Couton, Georges, *Corneille et la Fronde*, Clermont-Ferrand, France: Bussac, 1951;
- Couton, Georges, *Notice to Sertorius*, în Corneille, *Oeuvres completes*, 3, Gallimard, Paris, 1987;
- Davies, Ioan, *Writers in Prison*, Cambridge, Basil Blackwell Ltd., 1990;
- Deciu, Andreea, *Nostalgiiile identității*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001;
- Delumeau, Jean, *Grădina desfătărilor. O istorie a paradisului*, Traducere din franceză de Horațiu Pepine, Editura Humanitas, col. "Istoria ideilor", București, 1997;
- Derrida, Jacques, *Scriitura și diferența*, Traducere de Bogdan Ghiu și Dumitru

- Țepeneag, Prefață de Radu Toma, Editura Univers, col. "Studii", București, 1998;
- Derrida, Jacques, *Despre ospitalitate, de vorbă cu Anne Dufourmantelle*, Traducere de Mihai Ungurean, Editura Polirom, col. "Plural", Iași, 1999;
- Durand, Gilbert, *Figuri mitice și chipuri ale operei - De la mitocritică la mitanaliză*, Traducere din limba franceză de Irina Bădescu, Editura Nemira, București, 1998;
- Eco, Umberto, *Șase plimbări prin pădurea narativă*, Harvard University, Norton Lectures 1992-1993, Traducere de Ștefania Mincu, Editura Pontica, Constanța, 1997;
- Eliade, Mircea, *Eseuri. Mitul eternei reînțoarceri. Mituri, vise și mistere*, Editura Științifică, București, 1991;
- Eliade, Mircea, *Litterature orale*, în *Histoire des litteratures*, Gallimard, Paris, 1955;
- Foucault, Michel, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, Traducere din franceză și note de Bogdan Ghiu, Control științific al traducerii Marius Ioan, Prefață de Sorin Antohi, Editura Humanitas, București, 1997;
- Hoffmann, Eva, *Lost in Translation: A Life in a New Language*, E. P. Dutton, New York, 1989;
- Hutcheon, Linda, *Politica postmodernismului*, Traducere de Mircea Deac, Editura Univers, București, 1997;
- Jankelevitch, Vladimir, *Paradoxul moralei*, În românește de Janina Ianoși, Postfață de Ion Ianoși, Editura Echinox, col. "Săgetătorul", Cluj-Napoca, 1997;
- Jung, C. G., *În lumea arhetipurilor*, Traducere din limba germană, prefață, comentarii și note de Vasile Dem. Zamfirescu, Caiete de psihanaliză nr. 4, Editura "Jurnalul Literar", București, 1994;
- Levinas, Emmanuel, *Totalitate și infinit. Eseu despre exterioritate*, Traducere, glosar și bibliografie de Marius Lazurca, Postfață de Virgil Ciomoș, Edit Polirom, col. "Plural M", Iași, 1999;
- Levinas, Emmanuel, *Între noi. Încercare de a-l gândi pe celălalt*, Traducere de Ioan Petru Deac, Editura ALL, col. "Substantiall", București, 2000;

- Marcel, Gabriel, *Jurnal metafizic*, Traducere de Dorin Ștefănescu, Editura "Amarcord", Timișoara, 1995;
- Mauron, Charles, *De la metaforele obsedante la mitul personal*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001;
- Nemoianu, Virgil, *Postmodernism & Cultural Identities. Conflicts and Coexistence*, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2010;
- Neubauer, John, *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*, edited by Marcel Cornis-Pope, John Neubauer, John Benjamin BV Publishing Co, USA-Netherlands, 2006;
- Neubauer, John, Borbala, Zsuzsanna Torok, *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe: A Compendium*, Walter de Gruyter GmbH & Co, Berlin, Germany, 2009;
- Noica, Constantin, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Editura Eminescu, București, 1987; .
- Noica, Constantin, *Șase maladii ale spiritului contemporan*, Editura Humanitas, București, 1997;
- Pichois, Claude, *Literatură și progres. Viteză și viziune a lumii*, Traducere, prefață și un capitol privind literatura română de Dim. Păcurariu, Ed. Univers, București, 1982;
- Prigent, Michel, *Le Hero et L`Etat dans la tragedie de Pierre Corneille*, Presses Universitaires de France, Paris, 1986;
- Propp, Vladimir, *Les Racines historique du conte merveilleux*, Gallimard, Paris, 1983;
- Rădulescu, Monica, *Realms of Exile: Nomadism, Diasporas and Eastern European Voices*, Lexington Books, USA., 2002;
- Revel, Jean Francois, *Marea Paradă. Eseu despre supraviețuirea utopiei socialiste*, Editura Humanitas, București, 2002;
- Ricoeur, Paul, *Istorie și adevăr*, Traducere și prefață de Elisabeta Niculescu, Editura Anastasia, C.E. U. Press, col. "Impasuri și semne", București, 1996;

- Rorty, Richard, *Contingență, ironie și solidaritate*, Traducere și note de Corina Sorana Ștefanov, Studiu introductiv și control științific de Mircea Flonta, Editura AII, col. "Filosofia secolului XX", București, 1998;
- Scarpetta, Guy, *Elogiu cosmopolitismului*, Traducere de Petruța Spânuț, Editura Polirom, Iași, 1997;
- Suleiman, Sasan Rubin, *Exile and Creativity: Signposts, Travelers, Outsiders, Backward Glances*, Duke University Press, USA, 1998;
- Todorov, Tzvetan, *Cucerirea Americii. Problema Celuilalt*, Traducere de Magda Jeanrenaud, Editura Institutul European, col. "Texte de frontieră", Iași, 1994;
- Todorov, Tzvetan, *Omul deșărădăcinat*, Traducere de Ion Pop, Editura Institutul European, Iași, 1999;
- Vattimo, Gianni, *Sfârșitul modernității. Nihilism și hermeneutică în cultura postmodernă*, Traducere de Ștefania Mincu, Postfață de Marin Mincu, Ed. Pontica, Constanța, 1993;
- Vattimo, Gianni, *Societatea transparentă*, Traducere de Ștefania Mincu, Ed. Pontica, Constanța, 1995;
- Vattimo, Gianni, *Aventurile diferenței. Ce înseamnă a gândi în accepția lui Nietzsche și Heidegger*, Traducere de Ștefania Mincu, Editura Pontica, Constanța, 1996;
- Vattimo, Gianni - Rovatti, Pier Aldo, *Gândirea slabă. Texte de: Leonardo Amoroso, Gianni Carchia, Giampiero Comolli, Filippo Costa, Franco Crespi, Alessandro Dal Lago, Umberto Eco, Maurizio Ferraris, Diego Marconi, Pier Aldo Rovatti, Gianni Vattimo*, Traducere de Ștefania Mincu, Editura Pontica, Constanța, 1998;
- Women's Writing in Exile*, The University of North Carolina Press, 1989;
- Zumthor, Paul, *Babel sau nedesăvârșirea*, Traducere, prefață și note de Maria Carpov, Editura Polirom, col. "Plural M", Iași, 1998;

B. Lucrări de istorie și critică literară

- Alexandrescu, Sorin, *Identitate în ruptură. Mentalități românești postbelice*, Traduceri de: Mirela Adăscăliței, Sorin Alexandrescu și Șerban Angheliescu, Editura Univers, București, 2000;
- Bârna, Nicolae, *Introducere într-o lume de hârtie*, Editura Albatros, col. *Critică și istorie literară*, București, 1998;
- Behring, Eva, *Scriitori români din exil. 1945-1989. O perspectivă istorico-literară*, Traducere din limba germană de Tatiana Petrache și Lucia Nicolau, revăzută de Eva Behring și Roxana Sorescu, Editura Fundatiei Culturale Române, București, 2001;
- Boldea, Iulian, *Scriitori români contemporani*, Editura Ardealul, Tg. Mureș, 2002;
- Boldea, Iulian, *Vârstele criticii*, Editura Paralela 45, Pitești, 2005;
- Buciu, Marian Victor, *Promptuar. Lecturi post-totalitate*, Editura Ramuri, Craiova, 2001;
- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, 1982;
- Cărtărescu, Mircea, *Postmodernismul românesc*, Postfață de Paul Cornea, Editura Humanitas, București, 1999;
- Cistelean, Alexandru, *Diacritice*, Editura Aula, Brașov, 2005;
- Codrescu, Andrei, *Dispariția lui "Afară". Un manifest al evadării*, Traducere din engleză de Ruxandra Vasilescu, Prefață de Ioan Petru Culianu, Ed. Univers, București, 1995;
- Cordoș, Sanda, *În lumea nouă*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003;
- Dicționarul Scriitorilor Români*, coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, vol. I, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995;
- Dicționarul Scriitorilor Români*, coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, vol. II, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998;
- Dicționarul Scriitorilor Români*, coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, vol. III, Editura Fundației Culturale Române, București, 2002;

- Dobrescu, Caius, *Modernitatea ultimă*, Editura Univers, col. "Prima verba", București, 1998;
- Dumitrescu, Vasile, C., *O istorie a exilului românesc (1944-1989) în eseuri, articole, scrisori, imagini etc.*, Selecția textelor, îngrijirea ediției, indice de nume, cuvânt introductiv Victor Frunză, Editura Victor Frunză, București, 1997;
- Feifer, Florin, *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*, Editura Minerva, București, 1993
- Florescu, Nicolae, *Întoarcerea proscrișilor: reevaluări critice ale Literaturii exilului*, Editura "Jumalul Literar", col. "Critica", București, 1998;
- Florescu, Nicolae, *Noi, cei din pădure. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, Editura "Jumalulliterar", București, 2000;
- Glodeanu, Gheorghe, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, Editura Libra, București, 1999;
- Iliescu, Vasile, *Povestirile unui exilat la Munchen*, Editura Timișoara, Timișoara, 1994;
- Literatura diasporei (Antologie comentată)*, alcătuită de Florea Firan, Constantin M. Popa, Editura Poesis, Craiova, 1994.;
- Manolescu, Nicolae, *Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu, 1-2-3*, Editura Aula, Brașov, 2001;
- Mihăieș, Mircea, *Cărțile crude. Jurnalul intim și sinuciderea*, Editura "Amarcord", Timișoara, 1995;
- Mușat, Carmen, *Perspective asupra romanului românesc postmodern și alte ficțiuni teoretice*, Editura Paralela 45, seria "Eseuri", Pitești, 1998;
- Negoîtescu, I., *Scriitori- contemporani*, ediție îngrijită de Dan Damaschin, Editura Dacia, Cluj, 1994;
- Nemoianu, Alexandru, *Cuvinte despre românii-americiani (II)*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1999;
- Popa, Mircea, *Reîntoarcerea la Ithaca. Scriitori români din exil*, Editura Globus, București, an neprecizat;

Popescu, Titu, *Nimeni nu-i profet în țara lui, ci în exil!*, Editura Danubius, București, 2000;

Români în știința și cultura occidentală, Academia românoamericană de științe și arte, vol. 13, Davis, 1992;

Sălcudeanu, Nicoleta, *Patria de hârtie. Eseu despre exil*, Editura Aula, Brașov, 2003;

Sorescu, Sorina, *Metacritice. Critica de tranziție*, Ed. Aius, Craiova, 2008;

Stănescu, Gabriel, *Unde am fugit de acasă? Interogație asupra exilului. Articole. Polemici. Eseuri*, Criterion Publishing, Norcross, USA, 2001;

Ulici, Laurențiu, *Scriitori români din afara granițelor țării (Geografia exilului literar românesc)*, editor: Uniunea Scriitorilor prin Fundația Luceafărul, București, 1996;

Ungureanu; Cornel, *La vest de Eden. O introducere în literatura exilului*, Edit "Amarcord", Timișoara, 1995;

Ungureanu, Cornel, *Mircea Eliade și literatura exilului*, Editura "Viitorul românesc", București, 1995;

C. Lucrări publicate în periodice

Alexandrescu, Sorin, *Invizibilitatea emigrantului*, în *Exilul, Secolul 20*, nr. 10-11-12/1997 - 1-2-3/1998;

Anghelescu, Mircea, *Despre exilul literar*, în 22, nr. 757/ 20.01.2004;

Bodea, Lidia, *O vocație temperată voluntar*, în *Observator cultural*, nr. 383/ august 2007;

Boldea, Iulian, *Lupta cu îngerul (Virgil Ierunca)*, în rev. *Vatra*, nr. 4/1994;

Boldea, Iulian, *Memorie și adevăr (Monica Lovinescu)*, în rev. *Vatra*, nr. 11-12/1996;

Burța-Cernat, Bianca, *Sfârșit de veac, sfârșit de capitol*, în *Observator cultural*, nr. 80/ 7-13 septembrie 2006;

Caete de dor. Metafizică și poezie, volumul I (nr. 1-4, 1951, Paris), Ediție critică, Preambul de Constantin Amărieuței, În loc de prefață un interviu cu Virgil Ierunca, Edit, "Jurnalul Literar", 2000;

Caiete critice. Exil și literatură, nr. 1-2/1993;

Caragea, Mioara, *O Națiune-Navă: Portugalia*, în *Exilul. Secolul 20* nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998;

Cernat, Paul, *Jurnal dincolo de Telejurnal*, în *Observator cultural*, nr. 168/ mai 2003;

Cistelean, Al., *Cartea de reculegere*, în *Familia*, nr. 10/ octombrie 2008;

Cistelean, Al., *Romanul infernului*, în *Vatra*, nr. 242 / 1991;

Crăciun, Gheorghe, *Diagonalele unei reeditări*, în *Vatra*, nr. 9 / 1994;

Culianu, Ioan Petru, *Cultură română?*, În *Agora*, nr. 3 / iulieseptemberie 1991;

Diaconu, Mircea A., *Monica Lovinescu si avatarurile întâlnirii cu istoria*, în „Contrafort”, nr. 9 (105), sept. 2003;

Dimisianu, Gabriel, *O carte despre Dumitru Țepeneag*, în *România literară*, nr. 40/7 - 13 octombrie 1998;

Dragolea, Mihai, *Reverberații, reflexe, reluări*, în *Vatra*, nr. 9 / septembrie 1994;

Ghițescu, Serenela, *Prima piesă din puzzle*, în *22*, nr. 36/ 4-10 septembrie 2007;

Grigurcu, Gheorghe, *Glose la Virgil Ierunca I*, în *România Literară*, Nr. 32/ 2000;

Groșan, Ioan, *Mica industrie de vise*, în *Contemporanul – Ideea europeană*, nr. 15/1991;

Horia, Vintilă, scrisoare adresată lui Mihai Cantuniari, unul din traducătorii romanului *Un mormânt în cer*, în *România literară*, nr. 7 / 15 februarie 1990;

Horia, Vintilă, *Un scriitor împotriva timpului său*, în *Exilul. Secolul 20* nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998;

Ioan, Augustin, *Lapis exilis; Argumente pentru reconsiderarea comparatismului arhitectural*, în *Exilul. Secolul 20* nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998;

Iovănel, Mihai, *Monica Lovinescu: Cuvântul din cuvinte*, în *Gândul* / 13 aug. 2007;

Lavric, Sorin, *Curajul lui Ierunca*, în *România Literară*, nr. 14/ 2007;

Manolescu, Nicolae, *O carte indecentă*, în *România Literară*, nr. 33/ 2008;

Mihăieș, Mircea, *La moartea lui Virgil Ierunca*, în *România Literară*, nr. 40/ 2006;

Moraru, Cornel, *Suferința din memorie*, în *Vatra*, nr. 242/1991;

Moraru, Cristian, *Literatura testimonială*, în *Contrapunct*, nr. 28/ 13 iulie 1990;

- Nemoianu, Virgil, *Ernst Junger sau desprinderea de împrejurimi*, în *Exilul. Secolul 20*, nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998;
- Noakes, Jeremy, *The Ivory Tower under Siege*, în *Journal of European Studies*, 23;
- Pârvulescu, Ioana, *Povești pentru adulți*, în *România literară*, nr. 30/ 2007;
- Popovici, Iulia, *Oglinzi pentru trecutul recent*, în *Observator cultural*, nr. 33 (290)/ octombrie 2005;
- Pruteanu, George, *Monica Lovinescu sub zodia intransigenței imperturbabile*, în *România literară*, nr. 5/ 31. Ian. 1991;
- Radu Tania, *Arcanele lucidității I-II*, în 22, nr. 17 și 24/ 2008;
- Spiridon, Monica, *La vest de Eden*, în *Exilul. Secolul 20* nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998;
- Teodorescu, Cristian, *Cuvântul din cuvintele Monicăi Lovinescu*, în *România Literară*, nr. 33/ 2007;
- Urian, Tudorel, *Cealaltă Monica Lovinescu*, în *România Literară*, nr. 32/ 2007;
- Urian, Tudorel, *Ochelari de cal ai istoriei*, în *România Literară*, nr. 2/ 2003;
- Urian, Tudorel, *Vremea schimbării*, în *România Literară*, nr. 37/2005;
- Vasilache, Simona, *Busola și penseta*, în *România Literară*, nr. 37/ 2005;

D. Opere

- Adameșteanu, Gabriela, *Întâlnirea*, roman, Editura Polirom, 2003;
- Baciu, Ștefan, *Un brașovean în arhipelagul Sandwich-Hawaii*, Editura Eminescu, București, 1994;
- Cărtărescu, Mircea, *Nostalgia*, Editura Humanitas, București, 1993;
- Constante, Lena, *Evadarea tăcută. 3000 de zile în închisorile din România*, Editura Humanitas, București, 1992;
- Doina Jela *O sută de zile cu Monica Lovinescu*, Editura Vremea, București, 2008;
- Dumitriu, Petru, *Incognito*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1993;

Dumitriu, Petru, *Extremul Occident*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1996;

Dumitriu, Petru, *Omul cu ochi suri*, vol. I, II, III, Traducere din limba franceză de Magdalena Popescu, Editura Cartea Românească, București, 1996.;

Eliade, Mircea, *Jurnal*, vol. I-11, Editura Humanitas; București, 1993;

Eliade, Mircea, *Textele "legionare" și despre "românism"*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001 ;

Golopenția, Sanda, *Cartea plecării*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1995;

Goma, Paul, *Gardă inversă*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1997;

Goma, Paul, *Patimile după Pitești*, ed. a II-a, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1999;

Goma, Paul, *Roman intim*, cu două (suite de) întrebări ale lui Dan- Silviu Boerescu pentru Paul Goma, Editura Allfa, București, 1999;

Gombrowicz , Witold, *Jurnal*, Editura Univers, București, 1988;

Hoffman, Eva, *O viață într-o altă limbă*, Traducere în limba română de Magda Groza, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994;

Horia, Vintilă, *Dumnezeu s-a născut în exil*, Traducere din limba franceză de Al. Castaing, revizuită în prima fază de către autor, iar într-o a doua fază de Ileana și Mihai Cantuniari; Prefață de Monica Nedelcu, Postfață de Daniel Rops, Editura Anastasia, București, 1999;

Ierunca, Virgil, *Fenomenul Pitești*, Editura Humanitas, București, 1990;

Ierunca, Virgil, *Românește*, Editura Humanitas, București, 1991;

Ierunca, Virgil, *Subiect și predicat*, Editura Humanitas, București, 1993;

Ierunca, Virgil, *Dimpotrivii*, Editura Humanitas, București, 1994;

Ierunca, Virgil, *Semnul mirării*, Editura Humanitas, București, 1995;

Ierunca, Virgil, *Trecut-au anii... Fragmente de jurnal. Întâmpinări și accente. Scriitori nepierdute*, Editura Humanitas, București, 2000;

Ierunca, Virgil, *Poeme de exil*, Editura Humanitas, București, 2001;

Ionescu, Eugen, *Căutarea intermitentă*, Editura Humanitas, București, 1994;

Kundera, Milan, *Insuportabila ușurătate a ființei*, Traducere din limba cehă de Jean Grosu, Editura Univers, București, 1999;

Lovinescu, Monica, *Întrevederi cu Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Ștefan Lupașcu și Grigore Cugler*, Editura Cartea Românească, București, 1992;

Lovinescu, Monica, *Unde scurte. I*, Editura Limite, Madrid, 1978;

Lovinescu, Monica, *Unde scurte. Jurnal indirect*, Editura Humanitas, București, 1990;

Lovinescu, Monica, *Unde scurte II. Seismograme*, Editura Humanitas, București, 1993;

Lovinescu, Monica, *Unde scurte III. Posteritatea contemporanii*, Editura Humanitas, București, 1994;

Lovinescu, Monica, *Unde scurte IV. Est-etice*, Editura Humanitas, București, 1994;

Lovinescu, Monica, *Unde scurte V. Pragul*, Editura Humanitas, București, 1995;

Lovinescu, Monica, *Unde scurte VI. Insula Șerpilor*, Editura Humanitas, București, 1996;

Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, vol. I., Editura Humanitas, București, 1999;

Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, vol. II, 1960-1980, Editura Humanitas, București, 2001;

Lovinescu, Monica, *Diagonale*, Editura Humanitas, București, 2002;

Lovinescu, Monica, *Jurnal 1981-1984*, Humanitas, 2003;

Lovinescu, Monica, *Jurnal 1985-1988*, Humanitas, 2003;

Lovinescu, Monica, *Jurnal 1990-1993*, Humanitas, 2003;

Lovinescu, Monica, *Jurnal 1994-1995*, Humanitas, 2004;

Lovinescu, Monica, *Jurnal 1996-1997*, Humanitas, 2005;

Lovinescu, Monica, *Jurnal 1998-2000*, Humanitas, 2006;

Lovinescu, Monica, *Cuvântul din cuvinte*, roman inedit, Humanitas, 2007;

Manea, Norman, *Despre clovni: dictatorul și artistul*, Biblioteca Apostrof, col. Ianus, Cluj, 1997;

- Melinescu, Gabriela, *Copiii răbdării*, Editura Albatros, București, 1998;
- Nabokov, Vladimir, *Vorbește, memorie; o autobiografie rescrisă*, Traducere de Sanda Aronescu, Cuvânt înainte de Dan Grigorescu, Editura Universal Dalsi, București, 1994;
- Nedelcovici, Bujor, *Aici și acum*, Editura Cartea Românească, București, 1996;
- Nedelcovici, Bujor, *Provocatorul*, Editura Allfa, București, 1997;
- Nițescu, Sanda, *Un fir de mărar și cerul albastru*, Editura Cartea Românească, București, 1997;
- Noica, Constantin, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, Editura Humanitas, București, 1990;
- Novac, Ana, *Cele mai frumoase zile ale tinereții mele*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2004;
- Pastenague, Ed, *Porumbelul zboară!...*, Traducere de D. Țepeneag, col. Ithaca, Scriitori români din exil, Editura Univers, București, 1997;
- Pleșea, Gabriel, *Scriitori români la New York*, Interviu, fragmente de operă, semnalări ale criticii, Editura Vestala, București, 1998;
- Popa, Dumitru Radu, *Panic syndrome!*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1997;
- Popa, Dumitru Radu, *Traversând Washington Square*, Editura Cartea Românească, București, 1999;
- Stoiciu, Constantin, *Romanul reînțarcerii*, Traducerea: Madeleine Karacașian, Editura Libra, București, 1993;
- Stoiciu, Constantin, *Despre farmecul levantin*, În românește de Ioana Diaconescu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995;
- Stolojan, Sanda, *Nori peste balcoane. Jurnal din exilul parizian*, Traducere din franceză de Micaela Slăvescu, Editura Humanitas, București, 1996.